

اثر نظام‌های خاک‌ورزی و میزان بذر بر پارامترهای ماشینی و عملکرد دانه کلزا (*Brassica napus* L.) Effect of tillage systems and seeding rates on machinery parameters and grain yield in rapeseed (*Brassica napus* L.)

غلامحسین شیراسماعیلی^۱ و محسن حیدری سلطان آباد^۲

چکیده

شیراسماعیلی، غ. ح. و م. حیدری سلطان آباد ۱۳۸۸. اثر نظام‌های خاک‌ورزی و میزان بذر بر پارامترهای ماشینی و عملکرد دانه کلزا (*Brassica napus* L.).
مجله علوم زراعی ایران: ۱۱ (۳): ۲۳۶-۲۲۳.

دستیابی به تراکم مطلوب بوته در مزرعه مستلزم انجام عملیات تهیه بستر مناسب و کاشت میزان مناسب بذر بوده و اعمال این مدیریت در مورد گیاهان دانه ریز نظیر کلزا از اهمیت بیشتری برخوردار است. این تحقیق به منظور بررسی تأثیر نظام‌های مختلف تهیه بستر و میزان بذر مصرفی بر پارامترهای ماشینی، عملکرد و اجزای عملکرد کلزا (رقم اورینت) در ایستگاه تحقیقات کشاورزی کبوترآباد اصفهان در سال زراعی ۸۳-۸۲ در قالب طرح کرت‌های نواری به اجرا گذاشته شد. چهار نظام خاک‌ورزی اولیه شامل گاوآهن برگردان دار با عمق شخم ۲۵-۲۰ سانتی متر، گاوآهن قلمی با دو عمق شخم ۲۰-۱۵ و ۱۰-۸ سانتی متر و هرس بشقابی با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی متر (به عنوان عامل اصلی) و دو روش خاک‌ورزی ثانویه شامل دو بار هرس بشقابی و یک بار روتیواتور با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی متر (به عنوان عامل فرعی) و سه میزان بذر ۸، ۱۲ و ۱۶ کیلوگرم در هکتار به عنوان عامل فرعی فرعی به صورت طرح بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار مورد ارزیابی قرار گرفتند. کاشت به صورت مسطح در کف کرت و با ماشین بذر کار انجام گرفت. نتایج نشان داد که تیمارهای خاک‌ورزی تأثیر معنی‌داری بر قطر متوسط وزنی کلوخه‌ها نداشت. دیسک و روتیواتور به ترتیب بیشترین و کمترین ظرفیت مزرعه‌ای موثر ماشین را داشتند. با افزایش میزان بذر از ۴ به ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار، تعداد روز تا پایان گلدهی و دوره گلدهی کاهش یافت. عملکرد دانه در مقدار بذر ۸ کیلوگرم در هکتار (۲۵۲۱ کیلوگرم در هکتار) نسبت به مقدار بذر ۴ کیلوگرم در هکتار (۲۴۰۰ کیلوگرم در هکتار) بیشتر بود، اما با عملکرد میزان بذر ۱۲ کیلوگرم در هکتار (۲۴۲۶ کیلوگرم در هکتار) تفاوت معنی‌داری نداشت. اثر متقابل میزان بذر و خاک‌ورزی ثانویه نشان داد که بیشترین عملکرد دانه با مقدار بذر ۸ کیلوگرم در هکتار و استفاده از دیسک (۲۶۴۴ کیلوگرم در هکتار) و با مقدار بذر ۱۲ کیلوگرم در هکتار و استفاده از روتیواتور (۲۶۱۲ کیلوگرم در هکتار) به دست آمد. بر اساس این نتایج، به نظر می‌رسد که در شرایط مشابه با آزمایش حاضر، در روش تهیه بستر ثانویه با هرس بشقابی یا دیسک، از میزان بذر ۸ کیلوگرم در هکتار استفاده شود. در خاک‌ورزی ثانویه با روتیواتور می‌توان از مقادیر بذر کمتر از ۸ کیلوگرم در هکتار نیز استفاده کرد.

واژه‌های کلیدی: خاک‌ورزی، ظرفیت مزرعه‌ای ماشین، قطر کلوخه، کلزا و عملکرد دانه.

مقدمه

تهیه بستر مناسب بذر از جمله عوامل موثر بر افزایش عملکرد محصولات کشاورزی و کاهش هزینه‌های تولید است. حدود ۶۰ درصد از انرژی مکانیکی مورد مصرف در کشاورزی ماشینی، صرف عملیات خاک‌ورزی و تهیه بستر می‌شود (Jacobs and Harrel, 1983). از خصوصیات فیزیکی مهم خاک جهت یکنواختی سبز شدن بذر، ابعاد خاکدانه‌ها (قطر متوسط وزنی کلوخه‌ها) و وزن مخصوص ظاهری خاک است. قطر متوسط وزنی خاکدانه‌ها مهم‌ترین معیار کمی جهت بیان درجه خرد شدن خاک محسوب می‌شود به طوری که هر چه مقدار آن کاهش یابد، متوسط ابعاد خاکدانه‌ها نیز کاهش می‌یابد. وزن مخصوص ظاهری خاک در میزان نفوذ آب در خاک و رشد ریشه‌های گیاه موثر است. افزایش قطر متوسط وزنی و وزن مخصوص ظاهری خاک باعث کاهش سبز شدن گیاهچه می‌شود (Nasr and Selles, 1995). تحقیقات نشان داده است که با افزایش عمق شخم و رسیدن به لایه خشک‌تر خاک، قطر متوسط وزنی خاکدانه‌ها افزایش می‌یابد (Yaseen et al., 1992). مقایسه میانگین قطر متوسط وزنی کلوخه‌های حاصل از اجرای عملیات شخم توسط گاواهن بشقابی در سطوح مختلف عمق شخم و رطوبت خاکی با بافت لوم رسی، حاکی از آن بود که اجرا شخم در محدوده رطوبت ۱۲-۱۰ درصد، باعث افزایش معنی‌دار تعداد کلوخه‌های درشت‌تر نسبت به دو محدوده رطوبتی ۱۵-۱۳ و ۱۸-۱۶ درصد شد (Loghavi and Behnam, 1998). در یک آزمایش (Kepner and Bargner, 1978) تاثیر عمق شخم با گاواهن بر گردان دار و رطوبت خاک بر میزان خرد شدن کلوخه‌ها نشان داد که قطر متوسط وزنی کلوخه‌ها در یک خاک لوم رسی سیلتی در رطوبت ۱۸-۱۵ درصد کمترین و در رطوبت ۱۳-۱۰ درصد بیشترین مقدار را داشتند. علاوه بر خصوصیات مانده بافت و رطوبت خاک، نوع ماشین و

شدت عملیات خاک‌ورزی نیز بر اندازه خاکدانه‌ها موثر است. به عنوان مثال نتایج یک آزمایش نشان داد که با پایین قرار گرفتن سرپوش روتواتور در رطوبت خاک ۱۶/۲۶ درصد، قطر متوسط کلوخه‌ها از ۲۵ میلی‌متر کمتر بود (Bulkhari et al., 1996).

در زراعت کلزا به علت دارا بودن بذره‌های ریز و حساس در سبز شدن، آماده سازی خاک و تهیه بستر مناسب برای آن ضرورت دارد. زومباخ (Zumbach, 1982) در تحقیقی شش ساله، روش‌های مختلف تهیه بستر را برای محصولات گندم، جو، کلزا، ذرت، چغندر قند و سیب زمینی مورد آزمایش قرار داد و گزارش نمود که از بین محصولات مورد مطالعه، کلزا بیشترین حساسیت را به کیفیت بستر بذر داشته و عدم تهیه مناسب بستر کاشت باعث سبز شدن نامطلوب و کاهش تراکم بوته در واحد سطح خواهد شد. لیکن کلزا در دامنه گسترده‌ای از میزان بذر (تراکم بوته) قادر به تولید عملکرد مشابهی است (Azizi et al., 1999). در تحقیقات دمیر و همکاران (Domier et al., 1992) تحت شرایط دیم در کانادا، اثر ایجاد فشردگی در خاک قبل و بعد از کاشت بذر کلزا و کتان بر سبز شدن و عملکرد آنها بررسی گردید. نتایج نشان داد که فشردگی سطح خاک تا حد معینی، درصد سبز شدن و میزان عملکرد را افزایش داد. در این تحقیق همچنین نشان داده شد که اندازه کلوخه‌ها و خاکدانه‌ها بر میزان سبز شدن بذر تاثیر داشته و درصد سبز شدن بذر کلزا در خاکدانه‌هایی با قطر کمتر از ۴ میلی‌متر، حداکثر بود. استین و هاکانسون (Steen and Hakansson, 1987) دریافتند که با افزایش فشردگی لایه شخم، وزن خشک ریشه حتی در سطح بالاتر از لایه شخم کاهش یافت. بر اساس تحقیقات بال و رابرتسون (Ball and Robertson, 1994) روی خواص فیزیکی خاک و عملکرد محصول کلزا در زمین‌هایی با زهکشی ضعیف و بارش فراوان، مشخص گردید که عملکرد و رشد محصول در روش شخم با گاواهن بر گردان دار، بیشتر از بذر کاری مستقیم در خاک بدون

روش‌های مختلف خاک‌ورزی اولیه و ثانویه و میزان بذر بر پارامترهای ماشینی و عملکرد و اجزای عملکرد کلزا انجام گرفت.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در سال زراعی ۱۳۸۳-۱۳۸۲ در ایستگاه تحقیقات کشاورزی کبوتر آباد اصفهان واقع در ۳۰ کیلومتری جنوب شرقی اصفهان و در عرض جغرافیایی ۳۲ درجه و ۳۰ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۴۹ دقیقه شرقی و ارتفاع ۱۵۴۱ متر از سطح دریا انجام شد. این منطقه طبق تقسیم‌بندی کوپن دارای اقلیم خشک و خنک با تابستان‌های خشک بوده و متوسط بارندگی و درجه حرارت سالیانه آن به ترتیب ۱۲۲ میلی‌متر و ۱۶/۱ درجه سانتی‌گراد است. واکنش خاک ۷/۸ و بافت آن لومی می‌باشد.

آزمایش با استفاده از طرح کرت‌های نواری، در قالب بلوک‌های کامل تصادفی و با سه تکرار انجام شد. عامل اصلی (افقی) آزمایش چهار روش خاک‌ورزی اولیه شامل A_۱- گاوآهن برگردان دار با عمق شخم ۲۵-۲۰ سانتی‌متر (که به عنوان خاک‌ورزی عرف محلی در منطقه اصفهان انتخاب گردید)، A_۲- گاوآهن قلمی با عمق شخم ۲۰-۱۵ سانتی‌متر، A_۳- گاوآهن قلمی با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی‌متر و A_۴- دیسک سطحی با استفاده از هرس بشقابی با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی‌متر و عامل فرعی (عمودی)، دو روش خاک‌ورزی ثانویه شامل B_۱- دوبار استفاده از هرس بشقابی با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی‌متر و B_۲- استفاده از روتیواتور با عمق شخم ۱۰-۸ سانتی‌متر بودند. در کرت‌های اصلی، عامل C شامل سه میزان بذر ۴، ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار گنجانده شدند. زمین مورد استفاده در آزمایش، قبلاً زیر کشت گندم بود. پس از برداشت گندم، بقایای خروجی از کمباین پس از بسته‌بندی، جمع‌آوری و بقیه سوزانده شدند. به منظور تعیین نیاز کودی، از خاک تا عمق ۳۰ سانتی‌متری نمونه برداری شد و سپس زمین مورد نظر

شخم بود. در روش بذر کاری مستقیم، خصوصیات مانده در صد خلل و فرج خاک به طور معنی‌داری کمتر از استفاده از گاوآهن بود. وز (Vez, 1974) در آزمایش‌های انجام شده در یک خاک لومی رسی نشان داد که عملکرد کلزا در شخم با گاوآهن قلمی بیشتر از شخم با گاوآهن برگردان دار بود.

تراکم بوته از عوامل موثر بر کمیت و کیفیت محصولات زراعی می‌باشد. میزان بذر مورد استفاده در زمان کاشت، نوع و کیفیت بذر و شرایط بستر بذر از جمله عوامل مهم تعیین‌کننده تراکم بوته است. مطالعات اوجیلوی (Ogilvy, 1984) نشان داد که اگر چه میزان بذر مطلوب برای کشت زمستانه کلزا در بریتانیا حدود ۴-۸ کیلوگرم در هکتار است، ولی در دامنه ۳ تا ۱۲ کیلوگرم بذر در هکتار عملکرد مشابهی به دست می‌آید و اختلاف عملکرد در مقادیر متفاوت بذر از ۱۰ درصد بیشتر نیست. در تحقیقات سایر محققان، استفاده از مقادیر بذر ۶، ۸ و ۱۰ کیلوگرم در هکتار در دو روش کاشت دو طرف پشته‌های ۵۰ و ۶۰ سانتی‌متری (Rudi, 2001) و همچنین مقادیر بذر ۴، ۶، ۸ و ۱۰ کیلوگرم در هکتار در فواصل خطوط ۱۵ و ۳۰ سانتی‌متری (Khoshnazar Pareshokuhi, 2001) تفاوت معنی‌داری در عملکرد دانه گزارش نشده است. مک‌گریگور (McGregor, 1987) گزارش نمود که در تراکم بوته کمتر کلزا، تولید حداکثر ماده خشک و سطح برگ دیرتر حاصل شده و با تأخیر رسیدگی در گیاه، افزایش شاخه‌دهی و تولید خورجین بیشتر، کاهش عملکرد جبران می‌شود.

در استان اصفهان، زارعین از مقادیر نسبتاً زیاد بذر جهت کشت کلزا استفاده می‌کنند که در مواردی به بیش از ۲۰ کیلوگرم در هکتار می‌رسد (مشاهدات عینی). علیرغم این موضوع، در مواردی نیز تراکم بوته در حد انتظار نیست. با توجه به فرضیه عدم استفاده زارعین از روش‌های مناسب خاک‌ورزی و در نتیجه اتلاف بذر، این آزمایش با هدف تعیین تأثیر

$$M.W.D = \sum_{i=1}^n \frac{W_i}{W} \times Di \quad (1)$$

که در آن W_i وزن خاک جمع آوری شده بر روی غربال مورد نظر، W وزن کل خاک جمع آوری شده در هر نمونه آزمایش برحسب کیلوگرم و Di متوسط ابعاد شبکه غربال مورد نظر برحسب میلی متر می باشد (Smith *et al.*, 1994). در زمان اجرای عملیات خاک ورزی اولیه و ثانویه، با توجه به طول کرت های اصلی (۲۰ متر) و حذف ۵ متر از ابتدا و انتهای هر کرت، فاصله ۱۰ متر از وسط هر کرت اصلی با ۲ عدد میخ چوبی مشخص، و سپس با اندازه گیری زمان طی شده در فاصله فوق به وسیله کرنومتر و تقسیم مسافت به زمان، سرعت پیشروی تراکتور در چهار تکرار اندازه گیری شد. همچنین در حین عملیات خاک ورزی عرض کار ادوات خاک ورزی اندازه گیری و در چند نقطه به طور تصادفی عمق کار هر کدام از عوامل خاک ورزی اندازه گیری و با تنظیمات دستگاهی به میزان مورد نظر رسانده شد. با استفاده از رابطه (۲) ظرفیت مزرعه ای موثر ماشین (Effective field capacity) محاسبه شد (Behrouzi Lar, 2000). با توجه به کوچک بودن کرت های آزمایشی و عدم امکان اندازه گیری دقیق بازده مزرعه ای ماشین ها، از مقادیر مرجع (Behrouzi Lar, 2000) استفاده گردید.

$$E.F.C. = \frac{S.W.e}{10} \quad (2)$$

S سرعت پیشروی بر حسب کیلومتر در ساعت، W عرض کار دستگاه برحسب متر و e بازده مزرعه ای بر حسب درصد می باشند. آبیاری به صورت کرتی و بر اساس نیاز آبی گیاه (Farshi *et al.*, 1997) در طول فصل رشد انجام شد. تعداد روز از زمان کاشت تا وقوع مراحل نمو شامل آغاز گلدهی، پایان گلدهی و رسیدگی کامل بر اساس روش کدبندی (Sylvester-Bradley and Makepeace, 1984) ثبت گردید. در مرحله رسیدگی (کد ۶/۸)، از چهار ردیف وسط هر کرت فرعی با حذف نیم متر از ابتدا و انتهای ردیف ها، ده بوته متوالی انتخاب و ارتفاع بوته از سطح زمین، تعداد خورجین در بوته و تعداد دانه در خورجین

آبیاری گردید. پس از فراهم شدن شرایط گاو رو (رطوبت ۱۶-۱۴ درصد)، روش های مختلف خاک ورزی در کرت هایی به ابعاد ۴×۲۰ متر اعمال گردید. قبل از اعمال تیمارهای خاک ورزی ثانویه، بر اساس آزمون خاک و با توجه به نیاز کودی (Malakouti and Gheibi, 2001) میزان ۶۴/۴ کیلوگرم نیتروژن (از منبع اوره با ۴۶ درصد نیتروژن)، ۱۶ کیلوگرم فسفر و ۱۴/۴ کیلوگرم نیتروژن (از منبع فسفات آمونیوم با ۱۸ درصد نیتروژن و ۴۶ درصد اکسید فسفر) و ۳۸/۴ کیلوگرم اکسید پتاسیم (از منبع سولفات پتاسیم با ۴۸ درصد اکسید پتاسیم) در هکتار در سطح زمین پخش و به وسیله ادوات مورد استفاده در تیمارهای خاک ورزی ثانویه با خاک مخلوط شدند. هر کرت فرعی شامل ۸ ردیف کاشت به فاصله ۳۰ سانتی متر و به طول ۴ متر بود. کاشت به صورت مسطح انجام شد. تاریخ کاشت، نهم مهرماه ۱۳۸۲ بود. برای انجام کاشت بذر از دستگاه ردیف کار آزمایشی استفاده گردید. بذر مورد استفاده، رقم اورینت بود که از مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر دریافت شده بود.

به منظور بررسی اثر تیمارهای خاک ورزی بر خواص فیزیکی خاک و تعیین پارامترهای ماشینی، قطر متوسط وزنی کلوخه ها، عمق کار ادوات، سرعت پیشروی تراکتور، عرض کار مفید و ظرفیت موثر مزرعه ای ماشین اندازه گیری شدند. میزان خرد شدن خاک توسط ادوات خاک ورزی با جداسازی خاک به وسیله غربال تعیین شد. با توجه به عمق مناسب کاشت کلزا (۲ تا ۳ سانتی متر)، پس از اعمال تیمارهای خاک ورزی از هر کرت آزمایشی سه نمونه خاک به ابعاد ۳۰×۳۰ سانتی متر در عمق صفر تا ۵ سانتی متر انتخاب و از ۸ غربال به ابعاد شبکه ۱/۶، ۱/۹، ۲/۷۶، ۸/۵۰، ۱/۳۸، ۴/۲۵، ۷/۱۲، ۳۵/۶ میلی متر و سینی انتهایی (بدون منفذ) که به ترتیب از بالا به پائین روی یکدیگر قرار داشتند، عبور داده شدند و سپس میانگین قطر متوسط وزنی کلوخه ها با استفاده از رابطه (۱) به دست آمد:

یک بار روتیواتور زدن ۳/۶ سانتی متر بود. بافت این خاک، لوم رسی و رطوبت آن ۸/۷ درصد بود (Rouzbeh and Loghavi, 2006).

میانگین سرعت پیشروی تراکتور (سرعت خاک ورزی)، عمق کار ادوات، عرض کار مفید، بازده مزرعه و ظرفیت مزرعه‌ای موثر ماشین در جدول ۲ ارائه شده است. با توجه به نتایج به دست آمده مشاهده می‌گردد که حداکثر ظرفیت مزرعه‌ای موثر مربوط به دیسک (۱/۸ هکتار در ساعت) و حداقل آن مربوط به روتیواتور (۰/۳۱ هکتار در ساعت) است، زیرا عرض کار و سرعت کار دیسک از روتیواتور بیشتر می‌باشد. این نتایج نشان می‌دهد که استفاده از دیسک در خاک ورزی اولیه و ثانویه می‌تواند باعث کاهش عملیات خاک ورزی و هزینه‌های آن شود.

نتایج تجزیه واریانس مراحل نمو شامل تعداد روز تا شروع و پایان گلدهی، دوره گلدهی و تعداد روز تا رسیدگی کلزا در جدول ۳ و نتایج تجزیه واریانس صفات تراکم بوته، ارتفاع بوته، عملکرد و اجزای عملکرد کلزا در تیمارهای خاک ورزی اولیه و ثانویه و میزان بذر در جدول ۴ ارائه شده است. تعداد روزها تا شروع گلدهی تحت تأثیر هیچ یک از تیمارها قرار نگرفت (جدول ۵). با توجه به اینکه عوامل اصلی کنترل کننده آغاز گل آذین و گلدهی، حداقل تعداد آغازی برگ لازم و واکنش به دما، بهاره سازی و طول روز می‌باشد (Azizi et al., 1999)، به نظر می‌رسد که تیمارهای خاک ورزی و مقادیر مختلف بذر مختلف، حداقل تعداد برگ لازم برای واکنش به سایر عوامل موثر را تأمین نموده باشند. تعداد روز از کاشت تا پایان گلدهی و طول دوره گلدهی تحت تأثیر معنی‌دار میزان بذر قرار گرفت (جدول ۵). با افزایش میزان بذر از ۴ به ۸ کیلوگرم در هکتار (افزایش تراکم نهایی بوته از ۴۳/۷ به ۵۷/۴ بوته در متر مربع)، تعداد روزها از کاشت تا پایان گلدهی و طول دوره گلدهی کاهش یافت. با توجه به این که محدودیت

اندازه‌گیری شدند. در مرحله برداشت، تمام بوته‌های چهار ردیف وسط با حذف نیم متر از ابتدا و انتهای ردیف‌ها (از مساحت ۳/۶ متر مربع) به طور کامل برداشت و تعداد بوته‌ها شمارش شدند. بوته‌ها خرمکوبی شده و دانه‌ها جدا شدند. در هر تیمار، با انتخاب دو نمونه ۲۰۰ تایی، وزن هزار دانه و با اندازه‌گیری وزن کل دانه، عملکرد کل دانه تعیین شد. داده‌های به دست آمده، با استفاده از نرم افزار آماری MStat-C مورد آنالیز واریانس قرار گرفته و میانگین‌ها در صورت معنی دار بودن عامل آزمایشی، توسط آزمون چند دامنه‌ای دانکن مورد مقایسه قرار گرفتند.

نتایج و بحث

میانگین‌های قطر متوسط وزنی کلوخه‌ها در روش‌های متفاوت خاک ورزی اولیه و خاک ورزی ثانویه، بدون اختلاف معنی دار در یک گروه آماری قرار گرفتند (جدول ۱). بدین ترتیب در عمق صفر تا ۵ سانتی متری خاک که محل قرارگیری بذر بوده و سبز شدن بذر متأثر از شرایط آن است، تمامی روش‌های خاک ورزی مورد استفاده شامل خاک ورزی‌های اولیه و ثانویه در این آزمایش، اثر مشابهی بر قطر متوسط کلوخه‌ها داشته و شرایط فیزیکی یکسانی را در این عمق از خاک ایجاد کردند. به نظر می‌رسد که رطوبت مناسب خاک در حین خاک ورزی، خاک‌دانه‌هایی با قطر تقریباً یکسان ایجاد کرده باشد. تحقیقات نشان داده است که قطر خاک‌دانه‌ها به مقدار رطوبت خاک و عمق خاک ورزی بستگی دارد (Yaseen et al., 1992). در یک آزمایش، قطر متوسط وزنی خاک‌دانه‌ها تا عمق صفر تا ۲۵ سانتی متر در شخم با گاوآهن بشقابی ۸/۸ و با گاوآهن برگردان دار ۱۲/۹ سانتی متر به دست آمد. همچنین با انجام شخم ثانویه در عمق صفر تا ۱۳ سانتی متری در همین خاک پس از استفاده از گاوآهن برگردان دار، قطر متوسط وزنی خاک‌دانه‌ها در سه بار دیسک زدن ۳/۵ سانتی متر و در

واقع در قسمت فوقانی جامعه گیاهی زودتر تشکیل شده و به بلوغ می‌رسند در حالی که در تراکم پایین‌تر به علت تشکیل شاخه‌های فرعی بیشتر، گلدهی و رسیدگی دیرتر صورت می‌گیرد (McGregor, 1987). در آزمایش انجام شده توسط انگادی و همکاران (Angadi *et al.*, 2003)، افزایش تراکم نهایی از ۵ به ۸۰ بوته در متر مربع، طول دوره رسیدگی کلزار را ۳ تا ۴ روز کاهش داد.

روند متفاوت طول دوره رشد با افزایش میزان بذر در ادوات مختلف شخم ثانویه باعث معنی دار شدن اثر متقابل تهیه بستر ثانویه و میزان بذر شد. به نظر می‌رسد استفاده از روتواتور نسبت به دیسک در عمق بیش از ۵ سانتی متر، خاکدانه‌هایی با قطر متوسط وزنی کمتر و یکنواختی بیشتر در خاک ایجاد کرده است (Rouzbeh and Loghavi, 2006) و باعث رشد و تولید شاخه‌های فرعی و رسیدگی یکنواخت‌تر بوته‌ها در مقادیر مختلف بذر مصرفی شد. در شخم ثانویه با دیسک، به علت غیر یکنواختی خاکدانه‌ها شرایط رشد تا رسیدگی دانه در مقادیر مختلف بذر یکسان نبوده است. نتایج مقایسه میانگین‌ها (جدول ۶) نشان داد

عرضه مواد پرورده به نوک گل آذین، یکی از عوامل اصلی توقف گل‌دهی است (Azizi *et al.*, 1999)، بنابراین، به نظر می‌رسد در تیمار ۴ کیلوگرم بذر در هکتار (حداقل تراکم نهایی بوته)، چون بوته‌ها فضای بیشتری در اختیار داشته‌اند، امکان عرضه مواد پرورده به گل آذین‌های انتهایی ساقه، برای مدت زمان بیشتری میسر بوده و پایان گلدهی آنها نسبت به تیمارهای ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار به تاخیر افتاده است.

از طرفی در این تیمار چون بوته‌ها فضای بیشتری در اختیار داشته‌اند، شاخه‌های فرعی بیشتری تولید نموده و دوره گلدهی آنها افزایش یافته است. علیرغم افزایش تراکم نهایی بوته در مقادیر بذر ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار، تفاوت آنها فاقد اختلاف معنی دار بود (جدول ۶) و در نتیجه تعداد روزها از کاشت تا پایان گلدهی و طول دوره گلدهی نیز یکسان بودند. میزان بذر تاثیر معنی داری بر تعداد روزها از کاشت تا رسیدگی داشت. میزان بذر ۴ کیلوگرم در هکتار بیشترین طول دوره کاشت تا رسیدگی را به خود اختصاص داد. با توجه به این که توالی گلدهی در کلزا از بخش پایینی گیاه به سمت بالا و شاخه دهی از بالا به طرف پایین صورت می‌گیرد، بنابراین در تراکم بالای بوته، گل آذین‌های

جدول ۱- میانگین قطر متوسط وزنی کلوخه‌ها در عمق صفر تا ۵ سانتی متری خاک در تیمارهای مختلف خاک‌ورزی

Table 1. Means of medium weight diameter of clods in 0-5 cm of soil depths in different tillage methods

Tillage impliment	عامل خاک‌ورزی	عمق کار Depth (cm)	قطر متوسط کلوخه‌ها (میلی متر) Medium weight diameter of clods (mm)
Primary tillage	خاک‌ورزی اولیه		
Moldboard plow	گاواهن برگردان دار	20-25 cm	12.83a
Chisel	گاواهن قلمی	15-20cm	11.72a
Chisel	گاواهن قلمی	8-10cm	11.9a
Disk harrow	هرس بشقابی (دیسک)	8-10cm	11.6a
Secondary tillage	خاک‌ورزی ثانویه		
Disk harrow (two times)	هرس بشقابی (دو بار)	8-10cm	12.45a
Rotary tiller	روتواتور	8-10cm	11.1a

در هر ستون میانگین‌هایی که دارای یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد تفاوت معنی دار آماری ندارند. Means in each column followed by similar letter(s) are not significantly different at 5% probability level using Duncan's Multiple Rang Test

"....."

جدول ۲- مشخصات ادوات خاک‌ورزی مورد استفاده در آزمایش

Table 2. Characteristics of used tillage implements

Tillage implement	عامل خاک‌ورزی	عمق کار Depht (cm)	عرض کار مفید Effective widht (cm)	میانگین سرعت Avg. Speed (km.hr ⁻¹)	بازده مزرعه Field efficiency (%)	ظرفیت مزرعه‌ای ماشین Field capacity (ha.hr ⁻¹)	ظرفیت مزرعه‌ای موثر ماشین Effective field capacity (ha.hr ⁻¹)
Moldboard plow	گاو آهن برگردان دار	20-25	99	5.69 b	80	0.56	0.44 c
Chisel	گاو آهن قلمی	15-20	194.5	4.28 c	85	0.83	0.70 b
Chisel	گاو آهن قلمی	8-10	194.5	4.57 c	85	0.89	0.75 b
Disk harrow	هرس بشقابی (دیسک)	8-10	250	9.11 a	80	2.28	1.8 a
Rotary tiller	روتواتور	8-10	146	2.52 d	85	0.37	0.31 d

در هر ستون میانگین هایی که دارای یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد تفاوت معنی دار آماری ندارند

Means in each column followed by similar letter(s) are not significantly different at 5% probability level using Dancan's Multiple Rang Test

جدول ۳- تجزیه واریانس مراحل نمو شامل تعداد روز تا شروع و پایان گلدهی، طول دوره گلدهی و تعداد روز تا رسیدگی کلزا در تیمارهای خاک‌ورزی اولیه و ثانویه و میزان بذر

Table 3. Analysis of variance of days to maturity, flowering duration, days to end of flowering and days to flowering in different tillage methods and seeding rates

S.O.V	منابع تغییر	درجات آزادی df	میانگین مربعات (MS)			
			روز تا شروع گلدهی Days to flowering	روز تا پایان گلدهی Days to end of flowering	طول دوره گلدهی Flowering duration	تعداد روزها تا رسیدگی Days to maturity
Replication	تکرار	2	4.042	0.722	3.375	0.167
Primary tillage (A)	خاک‌ورزی اولیه (A)	3	0.259 ^{n.s}	0.759 ^{n.s}	2.0 ^{n.s}	0.792 ^{n.s}
Error(a)	خطای (a)	6	0.579	0.593	1.153	0.667
Secondary tillage (B)	خاک‌ورزی ثانویه (B)	1	0.222 ^{n.s}	0.001 ^{n.s}	0.056 ^{n.s}	5.014 ^{n.s}
Error(b)	خطای (b)	2	0.264	0.5	1.264	1.056
AB	خاک‌ورزی اولیه × خاک‌ورزی ثانویه	3	3.293 ^{n.s}	0.111 ^{n.s}	1.537 ^{n.s}	0.458 ^{n.s}
Error(ab)	خطای (ab)	6	1.06	0.111	1.079	0.222
Seeding rate (C)	میزان بذر (C)	2	0.5 ^{ns}	65.431**	69.875**	34.625**
AC	خاک‌ورزی اولیه × میزان بذر	6	1.093 ^{n.s}	0.245 ^{n.s}	2.208 ^{n.s}	0.458 ^{n.s}
BC	خاک‌ورزی ثانویه × میزان بذر	2	0.722	2.792*	3.347 ^{n.s}	16.014**
ABC	اثر متقابل ۳ گانه	6	1.241 ^{n.s}	0.236 ^{n.s}	1.495 ^{n.s}	0.181 ^{n.s}
Error	خطا	32	1.257	0.563	1.875	0.694

ns: Non-significant

*and **: Significant at 1% and 5% probability levels, respectively

ns: غیر معنی دار

* و **: بر ترتیب معنی دار در سطوح احتمال پنج و یک درصد

جدول ۴- تجزیه واریانس صفات تراکم بوته، ارتفاع بوته، عملکرد و اجزای عملکرد کلزا در تیمارهای خاک ورزی اولیه و ثانویه و میزان بذر

Table 4. Analysis of variance of plant density, plant height, yield and yield components in different tillage methods and seeding rates.

S.O.V	منابع تغییر	درجات آزادی df	میانگین مربعات Mean square					
			تراکم بوته Plant density	ارتفاع بوته Plant height	تعداد خورجین در بوته Silique.Plant ⁻¹	تعداد دانه در خورجین Grains.Silique ⁻¹	وزن هزار دانه 1000grain weight	عملکرد دانه Grain yield
Replication	تکرار	2	22.232	1.5	7.542	0.389	0.229	11746.889
Primary tillage (A)	خاک ورزی اولیه (A)	3	12.019 ^{ns}	0.866 ^{ns}	67.693 ^{ns}	0.463 ^{ns}	0.022 ^{ns}	16458.315 ^{ns}
Error(a)	خطای (a)	6	196.406	2.13	78.449	2.741	0.173	42208.87
Secondary tillage (B)	خاک ورزی ثانویه (B)	1	13.5 ^{ns}	0.014 ^{ns}	2334.722**	98 ^{ns}	1.051 ^{ns}	291084.5 ^{ns}
Error(b)	خطای (b)	2	280.667	2.056	5.014	121.47	0.292	4507.167
AB	خاک ورزی اولیه × خاک ورزی ثانویه	3	779.648 ^{ns}	0.606 ^{ns}	72.833*	1.593 ^{ns}	0.154 ^{ns}	29786.389 ^{ns}
Error(ab)	خطای (ab)	6	258.926	0.648	14.625	3.315	0.157	8856.889
Seeding rate (C)	میزان بذر (C)	2	2086.681**	297.167**	38189.542**	6.431**	1.25**	97276.222**
AC	خاک ورزی اولیه × میزان بذر	6	64.477 ^{ns}	2.13 ^{ns}	104.005 ^{ns}	1.616 ^{ns}	0.161 ^{ns}	24925.37 ^{ns}
BC	خاک ورزی ثانویه × میزان بذر	2	134.375 ^{ns}	47.389**	783.764**	10.292**	1.183**	647850.667**
ABC	اثر متقابل ۳ گانه	6	63.023 ^{ns}	0.648 ^{ns}	70.931 ^{ns}	1.106 ^{ns}	0.16 ^{ns}	20461.444 ^{ns}
Error	خطا	32	73.257	1.528	55.66	1.049	0.142	16682.708

ns: Non-significant

*and **: Significant at 1% and 5% probability levels, respectively

ns: غیر معنی دار

* و **: بترتیب معنی دار در سطوح احتمال پنج و یک درصد

ایجاد نکرد (Reshad sedghi *et al.*, 2006). مقادیر مختلف بذر تأثیر معنی داری بر تعداد خورجین در بوته داشت به طوری که در مقدار بذر ۴ کیلوگرم در هکتار بیشترین و در ۸ کیلوگرم در هکتار کمترین تعداد خورجین در بوته مشاهده شد. اثر متقابل میزان بذر با روش تهیه بستر ثانویه تأثیر معنی داری بر تعداد خورجین در بوته داشت، به طوری که مقدار بذر ۴ کیلوگرم در هکتار در هر دو روش شخم ثانویه بیشترین تعداد خورجین در دانه را تولید نمود. به نظر می رسد که علت این موضوع وجود فضای بیشتر برای هر بوته و افزایش شاخه‌دهی و تولید تعداد خورجین بیشتر در بوته بوده است. در روش شخم ثانویه با دیسک، مقدار بذر ۸ کیلوگرم در هکتار تعداد خورجین در بوته کمتری نسبت به ۱۲ کیلوگرم در هکتار تولید نمود. در حالی که در روش شخم ثانویه با روتواتور بین مقدار بذر ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار اختلاف معنی داری وجود نداشت (جدول ۷). نتایج تحقیق انگادی و همکاران (Angadi, *et al.*, 2003) نشان داد که با کاهش تراکم بوته تعداد خورجین در بوته تا اندازه‌ای افزایش می یابد اما جبران تعداد خورجین در بوته به شرایط رشد بستگی دارد و علاوه بر تراکم بوته، چگونگی توزیع بوته‌ها روی ردیف کاشت نیز بر الگوی شاخه‌دهی و در نتیجه تعداد خورجین در بوته تأثیر گذار است. تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه نیز فقط تحت تأثیر میزان بذر مصرفی و اثر متقابل آن با تهیه بستر ثانویه تفاوت معنی‌دار نشان داد. تعداد دانه در خورجین با افزایش میزان بذر از ۴ به ۸ کیلوگرم در هکتار کاهش یافت و بین دو میزان بذر ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار تفاوت معنی‌داری وجود نداشت (جدول ۷). به نظر می رسد که در تیمار ۴ کیلوگرم در هکتار، بوته‌ها از نظر جذب نور و مواد غذایی در شرایط مطلوبی بوده و توانسته اند تعداد دانه بیشتری در هر خورجین تولید کنند. افزایش تراکم و محدود شدن نور و مواد غذایی موجب کاهش تعداد دانه در هر خورجین

که افزایش میزان بذر باعث افزایش تراکم بوته نهایی گردید. این افزایش تراکم با تعداد بذر کاشته شده متناسب نیست و نشان می دهد درصد استقرار بوته با تراکم نهایی گیاه یکسان نمی باشد. افزایش میزان بذر مصرفی موجب افزایش تراکم اولیه و کاهش سرعت رشد اولیه بوته‌های کلزا می شود. احتمال تلفات بوته‌های ضعیف‌تر (دارای رشد کمتر) در اثر عوامل نامساعد محیطی مانند سرما بیشتر است (Morrison *et al.*, 1990). تیمارهای تهیه بستر اولیه و ثانویه به نهایی از نظر آماری فاقد تأثیر معنی‌دار بر ارتفاع بوته بوده‌اند (جدول ۶)، اما میزان بذر و اثر متقابل آن با تیمار تهیه بستر ثانویه بر ارتفاع بوته تأثیر معنی‌دار داشته‌اند. در تیمار بذر ۴ کیلوگرم در هکتار، با توجه به فضایی که بوته‌ها در اختیار داشته‌اند، رشد بیشتری نموده و ارتفاع بوته نسبت به تیمار ۸ کیلوگرم بذر در هکتار بیشتر است. با افزایش بیشتر در تراکم بوته (میزان بذر ۱۲ کیلوگرم در هکتار) رقابت بین بوته‌ها (به ویژه برای جذب نور) موجب افزایش ارتفاع بوته نسبت به تیمار ۸ کیلوگرم در هکتار گردیده است. روند تغییرات ارتفاع بوته با تغییرات میزان بذر مصرفی در هر دو روش تهیه بستر ثانویه نیز مشابه عامل میزان بذر بود، اما تغییرات بیشتر ارتفاع بوته در شخم ثانویه با هرس بشقابی به دلیل نایکنواختی بیشتر خاک، باعث معنی‌دار شدن اثر متقابل میزان بذر و روش تهیه بستر ثانویه شد (جدول ۶). تعداد خورجین در بوته در تیمارهای خاک‌ورزی اولیه تفاوت معنی‌داری نشان نداد، اما تیمارهای تهیه بستر ثانویه موجب تفاوت معنی‌دار در تعداد خورجین در بوته گردید (جدول ۷). شرایط یکنواخت‌تر خاک در استفاده از روتواتور باعث رشد یکنواخت‌تر بوته‌ها و ایجاد تفاوت‌هایی در شاخه‌دهی و تعداد گل‌های تولید شده و تبدیل آنها به خورجین گردیده و در نتیجه تعداد خورجین در این تیمار افزایش نشان می‌دهد. نتایج یک آزمایش نشان داد که استفاده از روتواتور و دیسک تفاوت معنی‌داری در تعداد خورجین در بوته کلزا

جدول ۵- مقایسه میانگین تعداد روزها از کاشت تا وقوع مراحل مهم نمو کلزا در تیمارهای مختلف خاک و ریزی اولیه و ثانویه و میزان بذر

Table 5. Mean comparison of days to important growth stages in different tillage methods and seeding rates

Treatment	تیمار	روز تا شروع گلدهی Days to flowering	روز تا پایان گلدهی Days to end of flowering	طول دوره گلدهی (روز) Flowering duration (day)
Primary tillage (A) خاک و ریزی اولیه (A)				
Moldboard plow	گاواهن برگردان دار	181 a	212 a	30.5 a
Chisel (15-20cm)	گاواهن قلمی	181 a	212 a	30.9 a
Chisel (8-10cm)	گاواهن قلمی	181 a	212 a	30.9 a
Disk harrow	هرس بشقابی (دیسک)	181 a	211 a	30.2 a
Secondary tillage (B) خاک و ریزی ثانویه (B)				
Disk harrow	هرس بشقابی	181 a	212 a	30.7 a
Rotary tiller	روتیواتور	181 a	212 a	30.7 a
Seeding rate (C) میزان بذر (C)				
4 kg.ha ⁻¹	۴ کیلوگرم در هکتار	181 a	213 a	32.6 a
8 kg.ha ⁻¹	۸ کیلوگرم در هکتار	181 a	211 b	29.8 b
12 kg.ha ⁻¹	۱۲ کیلوگرم در هکتار	181 a	211 b	29.5 b
Interaction (B × C) اثر متقابل (BC)				
Disk harrow × 4	هرس بشقابی ۴×	181 a	214 a	33 a
Disk harrow × 8	هرس بشقابی ۸×	181 a	210 b	29.7 a
Disk harrow × 12	هرس بشقابی ۱۲×	181 a	210 b	29.3 a
Rotary tiller × 4	روتیواتور ۴×	181 a	213 a	32.2 a
Rotary tiller × 8	روتیواتور ۸×	181 a	211 b	30.1 a
Rotary tiller × 12	روتیواتور ۱۲×	181 a	211 b	29.7 a

در هر گروه میانگین هایی که حداقل دارای یک حرف مشترک هستند، بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد تفاوت معنی دار آماری ندارند
Means in group followed by similar letter(s) are not significantly different at 5% probability level using Duncan's Multiple Rang Test

جدول ۶- مقایسه میانگین تعداد روزها تا رسیدگی، تراکم بوته و ارتفاع بوته در تیمارهای مختلف خاک و ریزی اولیه و ثانویه و میزان بذر مصرف شده

Table 6. Mean comparison of days to maturity, plant density and plant height in different tillage methods and seeding rates

Treatment	تیمار	تعداد روزها تا رسیدگی Days to maturity	تراکم بوته در واحد سطح Plant density.m ⁻²	ارتفاع بوته plant height (cm)
Primary tillage (A) خاک و ریزی اولیه (A)				
Moldboard plow	گاواهن برگردان دار	247 a	37.3 a	104 a
Chisel(15-20cm)	گاواهن قلمی	247 a	38.5 a	103 a
Chisel (8-10cm)	گاواهن قلمی	247 a	36.7 a	103 a
Disk harrow	هرس بشقابی (دیسک)	247 a	36.9 a	103 a
Secondary tillage (B) خاک و ریزی ثانویه (B)				
Disk harrow	هرس بشقابی	247 a	36.9 a	103 a
Rotary tiller	روتیواتور	247 a	37.8 a	103 a
Seeding rate (C) میزان بذر (C)				
4 kg.ha ⁻¹	۴ کیلوگرم در هکتار	248 a	43.7 b	104 b
8 kg.ha ⁻¹	۸ کیلوگرم در هکتار	246 c	57.4 a	99 c
12 kg.ha ⁻¹	۱۲ کیلوگرم در هکتار	247 b	61.7 a	106 a
Interaction (B × C) اثر متقابل BC				
Disk harrow × 4	هرس بشقابی ۴×	249 a	40.6 a	105 b
Disk harrow × 8	هرس بشقابی ۸×	245 d	57.7 a	99 e
Disk harrow × 12	هرس بشقابی ۱۲×	247 c	62.8 a	107 a
Rotary tiller × 4	روتیواتور ۴×	248 b	46.7 a	103 c
Rotary tiller × 8	روتیواتور ۸×	247 bc	56.4 a	101 d
Rotary tiller × 12	روتیواتور ۱۲×	247 bc	60.4 a	106 ab

در هر گروه میانگین هایی که حداقل دارای یک حرف مشترک هستند، بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد تفاوت معنی دار آماری ندارند
Means in group followed by similar letter(s) are not significantly different at 5% probability level using Duncan's Multiple Rang Test

۴) کیلوگرم بذر در هکتار) افزایش تعداد خورجین در بوته و دانه در خورجین موجب کاهش وزن هزار دانه گردید و با افزایش تراکم بوته (تیمارهای ۸ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار) تعداد خورجین و دانه در خورجین کاهش و وزن هزار دانه افزایش یافت. نتایج تحقیقات انگادی و همکاران (Angadi, *et al.*, 2003) نشان داد که تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه در تراکم پایین بوته در کلزا، جبران کننده یکدیگر و متعادل سازنده عملکرد دانه می باشد. انواع روش های شخم اولیه و ثانویه تاثیر معنی داری بر عملکرد دانه نداشتند (جدول ۷). نتایج تحقیقات رشاد صدقی و همکاران (Reshad Sedghi *et al.*, 2006) نیز نشان داد که در استان های همدان، فارس و آذربایجان غربی، نوع شخم اولیه تاثیری بر عملکرد دانه کلزا نداشت. در استان

شده است. طبق تحقیقات گانشایا و اوما شانکر (Ganeshaiah and Uma Shanker, 1992) تعداد دانه در خورجین در گیاهان، تابع توان گیاه در تخصیص مواد به تخمک ها است. نتایج تحقیقات سایر محققین نیز نشان داده است که با کاهش تراکم بوته تعداد دانه در خورجین کلزا به طور معنی داری افزایش یافت (Angadi *et al.*, 2003. Morrison *et al.*, 1990). مقایسه میانگین اثر متقابل تهیه بستر ثانویه و میزان بذر بر تعداد دانه در خورجین نشان داد که در روش تهیه بستر ثانویه با دیسک، مقدار بذر ۸ کیلوگرم در هکتار کمترین میزان دانه در خورجین را داشت. اما در روش تهیه بستر ثانویه با روتواتور، بین مقادیر مختلف بذر، تفاوتی در تعداد دانه در خورجین مشاهده نشد. با افزایش میزان بذر مورد استفاده در واحد سطح، وزن هزار دانه افزایش یافت (جدول ۷). در کمترین تراکم بوته

جدول ۷- مقایسه میانگین عملکرد و اجزای عملکرد دانه کلزا در تیمارهای مختلف خاک ورزی اولیه و ثانویه و بذر مصرف شده

Table 7. Mean comparison of yield and yield components in different tillage methods and seeding rates

Treatment	تیمار	تعداد خورجین در بوته Silique. Plant ⁻¹	تعداد دانه در خورجین Grains. Silique ⁻¹	وزن هزار دانه 1000-grain weight (g)	عملکرد دانه Grain yield (kg. ha ⁻¹)
Primary tillage (A)	خاک ورزی اولیه (A)				
Moldboard plow	گاواهن برگردان دار	86.1 a	20.2 a	3.39 a	2443 a
Chisel(15-20cm)	گاواهن قلمی	90.6 a	19.7 a	3.33 a	2482 a
Chisel (8-10cm)	گاواهن قلمی	89.4 a	19.72 a	3.38 a	2460 a
Disk harrow	هرس بشقابی (دیسک)	87.9 a	20 a	3.4 a	2411 a
Secondary tillage (B)	خاک ورزی ثانویه (B)				
Disk harrow	هرس بشقابی	82.8 b	21.03 a	3.25 a	2358 a
Rotary tiller	روتیواتور	94.2 a	18.7 a	3.5 a	2513 a
Seeding rate (C)	میزان بذر (C)				
4 kg.ha ⁻¹	۴ کیلوگرم در هکتار	134 a	20.4 a	3.15 b	2400 b
8 kg.ha ⁻¹	۸ کیلوگرم در هکتار	59.5 c	19.6 b	3.37 ab	2521 a
12 kg.ha ⁻¹	۱۲ کیلوگرم در هکتار	72 b	19.5 b	3.61 a	2426 ab
Interaction (B ×C)	اثر متقابل BC				
Disk harrow ×4	هرس بشقابی 4×	129.9 a	22.08 a	3.26 b	2372 cd
Disk harrow ×8	هرس بشقابی 8×	47.5 c	20 bc	3.22 b	2644 a
Disk harrow ×12	هرس بشقابی 12×	71 b	21 ab	3.28 b	2240 d
Rotary tiller ×4	روتیواتور 4×	138.1 a	18.8 d	3.04 b	2528 ab
Rotary tiller ×8	روتیواتور 8×	71.6 b	19.2 cd	3.5 ab	2398 bc
Rotary tiller ×12	روتیواتور 12×	72.9 b	18.1 d	3.92 a	2612a

در هر گروه میانگین هایی که حداقل دارای یک حرف مشترک هستند، بر اساس آزمون چند دامنه ای دانکن در سطح پنج درصد تفاوت معنی دار آماری ندارند
Means in group followed by similar letter(s) are not significantly different at 5% probability level using Duncan's Multiple Rang Test

دانه را داشت اما در روش شخم ثانویه با روتواتور، مصرف بذر به میزان ۱۲ کیلوگرم در هکتار، بدون اختلاف با میزان ۴ کیلوگرم در هکتار، بیشترین عملکرد دانه را داشت.

در این تحقیق اثر روش های مختلف خاک ورزی اولیه و ثانویه و مقادیر مختلف بذر بر عملکرد کلزا بررسی شد. نتایج نهایی نشان داد که روش های متفاوت خاک ورزی اولیه و ثانویه تاثیری بر عملکرد و اجزای عملکرد نداشت. در خاک ورزی ثانویه با روتواتور تغییرات میزان بذر، تفاوت چندان در عملکرد ایجاد نکرد و نشان داد که مقادیر کمتر از ۸ کیلوگرم در هکتار نیز عملکردی مشابه با ۱۲ کیلوگرم در هکتار داشت. در شخم ثانویه با دیسک، مقادیر مختلف بذر باعث تغییر در عملکرد شد و مقدار بذر ۸ کیلوگرم در هکتار بیشترین عملکرد را داشت.

فارس انجام شخم ثانویه با روتواتور عملکرد بیشتری تولید کرد در حالی که در سه استان دیگر، شخم ثانویه با دیسک و روتواتور از نظر عملکرد تفاوتی نداشتند. مقادیر بذر مصرف شده تأثیر معنی داری بر عملکرد دانه داشت. مقدار بذر ۴ کیلوگرم در هکتار کمترین عملکرد دانه را داشت که با مقدار ۱۲ کیلوگرم در هکتار فاقد اختلاف معنی دار بود. تیمار ۸ کیلوگرم در هکتار بیشترین عملکرد دانه را تولید نموده، اما با مقدار ۱۲ کیلوگرم بذر در هکتار اختلاف معنی داری نداشت. روند متفاوت تأثیر میزان بذر مصرف شده بر عملکرد دانه در دو روش تهیه بستر ثانویه باعث معنی دار شدن اثر متقابل تهیه بستر ثانویه و میزان بذر مصرف شده بر عملکرد دانه شد. در شخم ثانویه با دیسک، مصرف بذر به میزان ۸ کیلوگرم در هکتار با تفاوت معنی دار نسبت به مقادیر ۴ و ۱۲ کیلوگرم در هکتار بیشترین عملکرد

References

منابع مورد استفاده

- Angadi, S. V., H. W. Cutforth, B. G. McConkey and Y. Gan. 2003. Yield adjustment by canola grown at different plant populations under semiarid conditions. *Crop Sci.* 43:1358-1366.
- Azizi, M., A. Soltani, and S. Khavari Khorasani. 1999. Rapeseed. Jihad-e- Daneshgahi: Mashhad. publication. PP 230 (In Persian).
- Ball, B. C. and E. Robertson. 1994. Soil structural and transport properties associated with poor growth of oilseed rape in soil direct drilled. *Soil and Tillage Res.* 31(2). 119-113.
- Behrouzi Lar, M. 2000. Principles of agricultural machinery designs. Islamic Azad University Scientific Knowledge Center. Tehran. PP 698 (In Persian).
- Bulkhari, K. H., S. Bukhari, M. M. Leghari and M. S. Menon. 1996. Effects of forward speed and rear shield on the performance of rotary tiller. *Agric. Mech. in Asia, Africa and Latin America.* 27(2):9-14.
- Domier, K. W., W. M. Wasyleiw, D. S. Chanasyk and J. Robertson. 1992. Response of canola and flax to seedbed management practices. Paper-American Society of Agriculture Engineers. No. 92-1561.
- Farshi, A. A., R. Shariati, R. Jarollahi, M. R. Ghaemi, M. Shahabifar and M. Tavallaei. 1997. An estimate of water requirement of main field crops and orchards in Iran. *Agricultural Extention Pub.* Tehran. PP 629 (In Persian).
- Ganeshaiyah, K. N. and R. Uma Shanker. 1992. Frequency distribution of seed number per fruit in plants: A consequence of the self-organizing process. *Curr. Sci.* 62:359-365.
- Jacobs, C. O. and W. R. Harrel. 1983. *Agricultural power and machinery.* Mcgrow Hill Book Co. New york. PP 472.

- Kepner, R. A. and E. L. Barger. 1978.** Principle of farm machinery. The AV1 Publishing Comoany. PP 527.
- Khoshnazar Pareshokuhi, D. 2001.** Effects of row spacing and seeding rate on rapeseed yield in Qazvin. Results of rapeseed researches in 2000-2001. Seed and Plant Improvement Institute. Karaj. Iran (In Persian).
- Loghavi, M. and S. Behnam. 1998.** Effects of soil moisture and tillage depth on disk plow performance in a clay loam soil. J. of Sci. and Tech. of Agric. and Nut. Res. 2: 85-96 (In Persian with English abstract).
- Malakouti, M. J. and M. N. Gheibi. 2001.** Determination of critical levels of nutrition in soil, plant and fruit for the quality and yield improvements of Iran's strategic crops. Agricultural Extention Pub. Tehran. Iran.
- McGregor, D. I. 1987.** Effect of plant density on development and yield of rapeseed and its significance to plant science. Can. J. of Plants Sci. 67: 43-51.
- Morrison, M. J., P. B. E. McVetty and R. Scarth. 1990.** Effect of altering plant density on growth characteristics of summer rape. Can. J. of Plant Sci. 72: 117-126.
- Nasr, H. M. and F. Selles. 1995.** Seedling emergence as influenced by aggrigate size, bulk density and penetration resistance of the seedbed. Soil and Tillage Res. 34:61-67.
- Ogilvy, S. E. 1984.** The influence of seed rate on population structure and yield of winter oilseed rape. Aspects of Appl. Biol. 6:59-66.
- Reshad Sedghi, A., F . Amirshaghghi, A. A. Solhju, H. Sadeghnejad, F. Ranjbar. M. Saati and A. Ranjbar. 2006.** Effects of different methods of tillage on soil physical characteristics and rapeseed yield in different areas of Iran. The 4th National Congress of Agricultural Machinery Engineering and Mechanization. Agric. Faculty of Tabriz university (In Persian).
- Rouzbeh, M. and M. Loghavi. 2006.** Comparison of different methods of seedbed preparation under dry condition on corn yield followed wheat. J. of Agric. Engineering Res. 7(29): 19-32.
- Rudi, D. 2001.** Effects of planting patterns and seed rate on quantitative and qualitative rapeseed yield. Results of rapeseed researches in 2001-2002. Seed and Plant Improvement Institute. Karaj. Tehran.
- Smith, D. W., B. G. Sims and D. H. Oneil. 1994.** Testing and evaluation of agricultural machinery and equipment. Food and Agri. Organ. of the U.N. PP 272
- Steen, E. and I. Hakanson. 1987.** Use of ingrowth soil croes in mesh bags for studies relations between soil compaction and root growth. Soil and Tillage Res. 10: 4. 363-371.
- Sylvester-Bradley, R. and R. j. Makepeace. 1984.** A code for stage of development in oilseed rape (*Brassica napus* L.). Aspects. Appl. Boil. 6:399-419.
- VeZ, A. 1974.** The chisel plough and its derivatives, new impliments for soil cultivation. Revue Suisse D'Agriculture. 6:4, 125.
- Yaseen, H., Al. Tahan, H. M. Hassan and I. A. Hammadi. 1992.** Effects of plowing depth using different plow type on some physical properties of soil. Agric. Mech. in Asia, Africa and Latin America 23(4):21-24.
- Zumbach, W. 1982.** Soil cultivation without ploughing. Technique-Agricole 6:253-260.

Effect of tillage systems and seeding rates on machinery parameters and grain yield in rapeseed (*Brassica napus* L.)

Shiresmailie¹, Gh. and M. Heidari Soltanabad²

ABSTRACT

Shiresmailie, Gh. And M. Heidari Soltanabad. 2009. Effect of tillage systems and seeding rates on machinery parameters and grain yield in rapeseed (*Brassica napus* L.). **Iranian Journal of Crop Sciences. 11 (3): 223-236 (in Persian).**

Suitable seedbed preparation and adequate rate of seeding are necessary to obtain desirable plant population. These management practices are more important for plants with small seeds such as rapeseed. In this research, the effect of different tillage systems and seeding rates on machinery parameters, grain yield and yield components of rapeseed, cv. Orient, was studied in a split-split plot arrangement using randomized complete block design with three replications at the Kabutarabad Agricultural Research Station, Isfahan, Iran in 2003-2004 cropping season. Four primary tillage systems: moldboard plow to a depth of 20-25 cm, chisel to a depth of 15-20 cm and 8-10 cm and disk to a depth of 8-10 cm were assigned to main plots and two secondary tillage methods: disk and rotary tiller to a depth of 8-10 cm and three seeding rates; 4, 8 and 12 (kg.ha⁻¹) were randomized sub-plots and sub-sub plots, respectively. Tillage methods showed no significant effect on mean weighed diameter of clods. Disk and rotary tiller had maximum and minimum machinery effective field capacity, respectively. By increasing seeding rate from 4 to 8 and then to 12 kg.ha⁻¹, number of days from planting to the end of flowering and flowering duration decreased. Increases in seeding rate increased plant population. Using of 8 kg.ha⁻¹ of seeds produced higher grain yield (2521 kg.ha⁻¹) than 4 kg.ha⁻¹ seeds (2400 kg.ha⁻¹), but was not significantly different from 12 kg.ha⁻¹ (2426 kg.ha⁻¹). Based on these results, it might be concluded that disk harrow method as the secondary tillage with 8 kg.ha⁻¹ of seeds as desirable agronomic practices under conditions similar to this study. However, when rotary tiller is used, the seeding rate might decrease to less than 8 kg.ha⁻¹.

Key words: Tillage, Machinery Effective Field Capacity, Weighed clod diameter, Rapeseed and Grain yield.

Received: August, 2008

1- Faculty member, Agriculture and Natural Resources Reserch Center of Isfahan province

2- Faculty member, Agriculture and Natural Resources Reserch Center of Isfahan province (Corresponding author)